

УДК 332.021.8:63

І. М. Алексєєнко,

к. е. н., керівник проєктів, НВП ТОВ "ВінМікс-Софт"

М. В. Калінчик,

д. е. н., професор,

Дніпропетровська філія Відкритого міжнародного університету розвитку людини "Україна"

ЩО ТАКЕ РЕФОРМА АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ?

I. Alekseenko,

Ph.D. in Economics, project manager "WinMix Soft" Ltd

M. Kalinchyk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chair of Economics and Enterprise of International University of Human Development "Ukraine"

WHAT IS A REFORM OF AGRARIAN SECTOR OF ECONOMY?

У статті здійснено аналіз поняття "реформа", позитивних результатів реформування економіки у Франції та Німеччині в кризових для них ситуаціях та можливостей застосування їхнього досвіду в умовах України. Показано, що стратегія реформування реалізується за напрямками, які не випливають із реальних проблем сільського господарства, а тим більше їх системного розгляду, що може спричинити невизначеність майбутнього України та її сільського господарства.

The article analyzes the definition of the word "reform", the positive results of economy reforming in France and Germany in crisis situations and possibilities of using of their experience in terms of situation in Ukraine. It is shown that the reform strategy is carried out in areas that do not arise from the real problems and analysis of agriculture, that may leads to uncertain future for Ukraine and its agriculture.

Ключові слова: реформа, зайнятість населення, ринок землі, ціноутворення, рейдерство, благо.
Key words: reform, employment, land market, pricing, raiding, benefit.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Реформування сільського господарства розпочалося ще до часів, коли Україна набула незалежність. Дефініція поняття "реформа" — це поліпшення попереднього стану речей або явищ. До цього часу на селі не тільки погіршився стан сільського господарства, а проявилися такі катастрофічні явища, як безробіття, відсутність робочих місць, бідність, безнадійність і зникнення з країни мапи сільських поселень. Виявлення реальних проблем та їх логічний аналіз розглядається як шлях до розробки стратегії відродження села.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дискусія щодо проблем реформування аграрного сектору ведеться до цього часу, а його результати для майбутнього села та країни є неприйнятними. Основна проблема вбачається в механізмах застосування ринку землі. Запровадження ринку землі не може вирішити всі нагальні питання, що стосуються кожного сільського жителя. Хоча на початку реформування всі очікували на це після проведення паювання земель, а потім — після приватизації елеваторів, молокозаводів тощо. Мабуть, що в ролі реформаторів виступали й виступає прак-

тично все населення України. Через таку масовість у консультуванні або порадах у виборі шляхів проведення земельної реформи Міністерство аграрної політики та продовольства України у своєму складі має високопосадовців, які до цього часу брали участь у купівлі-продажу земель за відсутності законодавства щодо ринку землі. Щодо науковців, то швидше можна перерахувати тих, хто не робив спроб зробити свій вклад у вирішення або ж ускладнення проблем земельних відносин. Дійсно позитивних результатів реформування з метою підвищення добробуту сільського населення не досягнуто. Тому пізнавальним моментом є розгляд реформування в часовому аспекті з науковим визначенням категорії "реформа".

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — з'ясувати реальні проблеми в аграрному секторі економіки, що виникли за роки незалежності України, й показати, що основна причина негативів реформування криється в спотвореному розумінні дефініції "реформа". Заходи реформування мають розроблятися на ґрунті виявлених проблем та їх наукової інтерпретації з кінцевою метою — досягнення добробуту всіма верствами населення країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ І ОБГРУНТУВАННЯ ОДЕРЖАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Термін "реформа" походить від латинського *reforma* — перетворюю, поліпшую [1]. Тобто реформа будь-якої галузі або в цілому економіки країни передбачає зміни, за яких не знищуються основи існуючої структури економіки і, головне, при цьому поліпшується добробут населення. Існують координати, які вказують на процес покращення або погіршення добробуту населення країни. Наприклад, у США щомісяця в умовах великої секретності бізнес-оглядачі агентств новин всього світу в закритій кімнаті прес-служби Міністерства праці готуються висвітлити найважливіші економічні показники країни — щомісячний звіт про зайнятість населення. Інвестиційні менеджери і трейдери в Нью-Йорку, Токіо, Гонконгу, Лондоні, Парижі та Франкфурті-на-Майні прикуті до екранів своїх моніторів в очікуванні релізу важливих даних про безробіття. Причина такої уваги до показників безробіття або зростання зайнятості в США криється в тому, що, наприклад, багато іноземних інвесторів володіють акціями і облигаціями США, а міжнародна економіка сьогодні настільки тісно переплетена, що масові звільнення і наймання робітників у США можуть безпосередньо вплинути на стан ділової активності в інших країнах [2, с. 2—3]. Якщо безробіття зростає на 0,01—0,5 %, то це є тривожним сигналом ослаблення економіки.

Яке ж поліпшення сталося в аграрному секторі економіки Україні згідно із тлумаченням дефініції "реформа"? Навпаки, не так як у США, в Україні ніхто і нічого не контролює. Зайнятість населення в сільському господарстві нашої країни скоротилася від 4,9 млн осіб (1990 р.) до 0,5 млн осіб, або у 10 разів. На кожний додатковий мільйон експорту зерна, за розрахунками, безробіття на селі зростає на 70 тис. осіб. Тобто, чим більше безробітних, тим на вищому щаблі безглуздзя знаходиться Україна з експорту зернових й олійних культур. Попередні міністри аграрної політики та продовольства України давали обіцянки, що нагодують від 150 до 800 млн осіб країн світу. Нинішній очільник профільного міністерства Т. Кутовий планує збільшити на півдні України площі зрошувальних земель на 550 тис. га й за рахунок цього довести обсяги виробництва зерна довести до 100 млн т та нагодувати 500 млн осіб світу [3]. Хоча слід взяти до уваги, що виробництво лише екстенсивних (зернових) культур на зрошенні є збитковим. Так, якщо у 2015 р. витрати на 1 га посівів пшениці озимої становили 7339 грн, а витрати на зрошення 1 га посівів, наприклад, досягають 5 тис. грн, то за рахунок цього загальні технологічні витрати зро-

стуть на 68 %, а рівень урожайності досягне 60—80 ц/га. На богарі в умовах Лісостепу врожайність пшениці озимої досягає такого ж рівня без збільшення технологічних витрат. Водночас загальні витрати на виробництво овочів відкритого ґрунту відповідно зростуть лише на 8,9 % — до 61,5 тис. грн у розрахунку на 1 га. При цьому врожайність овочів підвищиться на більший відсоток, ніж зростуть витрати на зрошення. Тому в світі зрошують в основному тільки інтенсивні високопродуктивні культури (бавовник, овочі, плоди, тютюн, ягоди, картопля тощо). У мережі Інтернет можна знайти інформацію, що на півдні України селяни і фермери застосовують традиційне або ж крапельне зрошення при вирощуванні винограду, персиків, абрикосів, черешень, вишень, кавунів, люцерни тощо і жодного прикладу, щодо зернових культур, окрім кукурудзи. Країни світу залежно від природно-кліматичних умов у зрошуванні сівозміну можуть включити незначну частку зернових культур.

Розглянемо вектор реформування сільського господарства в інших країнах. Його завдання є добробут власного народу чи безмежна турбота про чужинців? Знаменитий кодекс Наполеона (Цивільний кодекс Франції 1804 р.), запроваджений у багатьох країнах світу і до цього часу в ньому змінено менше 50 % його статей, — це творча інтерпретація римського права, французьких правових звичаїв, революційних законів і судової практики старих парламентів, праць відомих французьких юристів XVII і XVIII ст., зокрема Роберта Д'Жозефа Пот'є (1699—1772) тощо. Пот'є разом із визначенням тріади приватної власності: володіти, користуватися і розпоряджатися землею, належить упередження щодо власності на неї. Власник будь-якого майна може з ним зробити що завгодно і навіть спалити. Земля ж повинна функціонувати на благо всього суспільства, на якій потрібно вирощувати сільськогосподарську продукцію для забезпечення населення країни продовольством. Немоżliвий є той факт, щоб земля не виконувала суспільної функції — забезпечення продовольством, щоб її нераціонально використовували, а тим більше спалювали пасовища та рослинні рештки на полях сівозмін. І зовсім незрозумілою для будь-кого в Україні та за її межами є тенденція до нарощування експорту сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки, в той час, як переважна частина населення країни не споживає до норми багато продуктів харчування, особливо тих, які містять тваринні білки. При цьому простежується стабільно негативна тенденція — зі збільшенням доходів населення витрати на харчування залишаються надто високими (55 %). На противагу в інших країнах світу цей показ-

ник із ростом доходів населення знижується і не перевищує 40 %.

З подивом сприймаються пропозиції щодо запровадження ринку землі, а сільське населення України немає коштів для того, щоб взяти участь у цій сумнівній справі авантюри в масштабах держави. Адже будь-який урядовий захід, який приймається за план дій, має не аморфне або віртуальне, а матеріальне й територіальне завершення. Цей кінцевий результат можна легко прогнозувати, обгрунтовувати за допомогою елементарних логічних міркувань тощо, маючи на увазі кінцеву мету держави — поліпшення життя всього населення. За умови, що сільське населення безробітне і без доходів, прогноз зрозумілий для будь-кого із пересічних українців — ніхто із селян не купить такі площі земель, які дозволять їм організувати ефективне господарювання.

І ще одна проблема, яка стоїть на заваді можливості селян організувати дрібне господарство — це відсутність навіть паростків ринкового середовища (справедливого ціноутворення та розподілу цін). Групування сільськогосподарських підприємств (2005—2015 рр.) за величиною цін на окремі види сільськогосподарської продукції переконує, що до 25 % їх реалізують продукцію за цінами, яка в 2—10 разів нижча, ніж у групі підприємств із високими цінами. Більше того, до 300—500 сільськогосподарських підприємств (із 7 тис.) реалізують свою продукцію за мінусовими цінами (доплачують покупцям). Усе це можна розглядати як складові недобросовісних дій в ланцюгу проходження продукції від виробника до споживача, в тому числі схем уникнення від загального оподаткування та переходу до пільгового (6—10 грн. за 1 га землі). Поряд із цим, як зазначає Іван Томич, у 2016 р. відбулося близько 7 тис. рейдерських захоплень селянських (фермерських) господарств. Більше того, навіть керівника "Нібулону" Олексія Вадатурського (капітал компанії за підсумками 2011 р. оцінено на суму 1,5 млрд дол. США), у 2010 р. лишили як мінімум права на експорт зерна [4, с. 32]. Невже за таких обставин або точніше — відсутності цивілізованих ринкових відносин, хтось із селян зуміє організувати підприємство, яке з початком його функціонування не перейде до власності рейдерів? Тобто із запровадженням ринку землі, навіть за наявності в селян достатніх коштів, вони в неструктурованому законодавстві і заходами їх виконання середовищі ніколи не створять фермерського господарства. Більше того, жоден з не віртуальних (організованих агрохолдингами, як варіант пристосування до нових можливих реалій, — обмеження землеволодіння і землекористування) фермерів, не залишиться на ринку про-

довольства. У них немає достатньо коштів, щоб підвищувати рівень орендної плати власникам паїв, тоді як великі підприємства (більше 10 тис. га землі) мають велику економію шляхом реалізації "механізмів" ухилення від загального оподаткування.

За територією, чисельністю населення, природно-кліматичними умовами Франція та Україна практично однакові, то за вектором розвитку вони — антиподи. Франція рухається в напрямку цивілізації і досягла вже неперевершених результатів, особливо в сільському господарстві, а Україна в аграрній галузі обрала протилежний вектор свого "розвитку" — себто занепаду. Так, Наполеон для упорядкування податкової системи запровадив фіскальну реформу, адже до цього власники родових дворянських помість (стосовно України — латифундисти або ж агрохолдинги) взагалі не платили податків. На іншому полюсі — безземельні селяни, які на дрібних класках землі не зводили кінці з кінцями й платили мізерні податки. На селі склалася така ситуація — агрохолдинги різними способами уникають оподаткування (платять до 10—15 разів менше у розрахунку на 1 га, ніж навіть досвідні господарства Національної академії аграрних наук України), а всі проблеми фінансового наповнення державного бюджету перекладено на пересічних українців. Основою реформи Наполеона було таке підґрунтя — принципи рівності для всіх жителів Франції незалежно від ступені багатства кожного з них. Для цього були залучені експерти різного фаху (геодезисти, ґрунтознавці, математики тощо), які протягом двох років склали кадастрову документацію на більше ніж 100 млн парцел і класифікували їх за продуктивністю та встановили власників. Великі землеволодіння, які виступали базою для надання кредитів, Наполеон запропонував їхнім власникам — аристократам самостійно оцінити свою землю. Недооцінка землі загрожувала недержанням кредиту в необхідному розмірі для забезпечення прибуткового функціонування родових помість, завищена — сплатою непомірних податків і втратою землі або ж власник мусить організувати господарську діяльність на рівні останніх технологічних досягнень. Запровадження фіскальної реформи у 1807 р. залежно від рівня кадастрової оцінки продуктивності земель привело до ринкового руху земель від родових помість до селян. Останні почали організовувати фермерські господарства, запроваджувати дохідніші й трудомісткі виробництва (наприклад, закладання виноградників і виробництво вина). Як результат, вже через два роки було забезпечено значне зростання валового виробництва сільськогоспо-

дарської продукції (за деякими продуктами — перевиробництво), збільшення доходів і відповідно надходження податкових платежів до бюджету. Варто зазначити, що й до цього часу фіскальна реформа Наполеона є взірцем для інших країн світу.

В Україні спостерігається рух у зворотному напрямі. Земля концентрується в руках кількох сотень латифундистів, які виробляють лише екстенсивні сільськогосподарські культури з низьких рівнем доходів і трудомісткості виробництва. Більше того, свою діяльність вони організували в інтересах експорту, а тому не виробляють необхідну для українського суспільства сільськогосподарську продукцію. Відмовилися від виробництва тваринницької продукції або ж побудували тваринницькі ферми за рахунок державних коштів, в той час як ферми, де утримується менше ніж 500 голів великої рогатої худоби, такої підтримки не одержали. Ще 150 років тому російський професор О. Енгельгард, який відбував заслання в Смоленській області в родовому помісті, спостерігаючи за процесами економічних відносин на селі, зробив прогноз, що великі поміщицькі господарства приречені на зникнення. За зернової спеціалізації поміщики розраховувалися із найманими працівниками зерном, а ще більше — соломою. На цій основі О. Енгельгард дійшов до висновку, що землі селянських господарств площею 15—50 га за рахунок рослинних решток, які надходять з поміщицьких земель, щороку стають більш родючими, а землі поміщиків втрачають родючість. Вітчизняні латифундисти не розраховуються із селянами соломою, а спалюють її. За даними дослідників, спалювання соломи забруднює атмосферу, знищується цінна органічна речовина із вмістом вуглецю до 50 %, температура на поверхні ґрунту досягає 3600 °С, внаслідок чого гумус вигорає в шарі ґрунту 0—5 см [5, с. 88].

Завдяки реалізації концепції соціально-ринкової економіки Людвіга Ерхарда в Німеччині передбачалося за рахунок стабілізуючого ефекту жорсткої грошової реформи з одночасним проведенням лібералізації цін, розвитку конкурентних відносин в економіці з прийняттям антикартельного законодавства, переорієнтації інвестиційних потоків у сферу виробництва споживчих товарів і житлового будівництва і забезпечення соціальних гарантій для бідних верств населення вивести економіку на траєкторію розвитку. При цьому головною умовою було ведення конкурентної боротьби в ринковому середовищі під контролем держави [6]. Тобто ніхто не змусить фермера продати свою продукцію за ціною нижче ринкової, а тим більше у 2—10 разів. За цим на-

глядав антимонопольний комітет. Єдиним джерелом зростання рівня заробітної плати є підвищення продуктивності праці. З цього приводу Л. Ерхард відмічав, що в здоровій економіці, побудованій на змаганні, індивідууму не дозволяється претендувати на особливі привілеї, подібний спосіб збагачення неприпустимий і для цілих груп [7, с. 347].

Зіставлення векторів реформування сільського господарства з його проблемами в Україні, Франції і Німеччині має спонукати управлінців до розроблення реальної стратегії, націленої на поліпшення життя селян в аспекті реального реформування. Якщо ж погіршувати їх життя або ж знищувати (за суцільного безробіття на селі в Україні), то, мабуть, такий вектор "реформування" повинен мати іншу назву. Це зовсім не реформа, або ж розвинені країни припустилися помилок, коли розробляли понятійний апарат слова "реформа". Мабуть, управлінець, який турбується позитивними результатами реформування (інакше це не реформа) багатостраждального сільського господарства, спершу навів би порядок у ціноутворенні з одночасним захистом прав власності на землю або ж землекористування. Які б завдання визначили пересічні українці після ознайомлення з вищенаведеними прикладами реформування у Франції, Німеччині та проблемами України (суцільне безробіття, рейдерство, найвищі у світі витрати доходів на харчування, небачене зростання цін на продовольство при незначному зростанні рівнів заробітної плати і пенсій тощо)? Якби в Україні провели опитування населення, то з вірогідністю 99,9 % можна стверджувати, що завданнями в державі було визначено саме вирішення згаданих вище проблем.

Поглянемо, що ж вітчизняні аграрні урядовці визнали як першочергові завдання на 2017 рік і на основі яких саме виявлених ними проблем. Важко зрозуміти поміркованій людині, але виявляється, що такими завданнями є запровадження ринку землі й нарощування виробництва органічної продукції. Хто відповідатиме за такі завдання — стратегію, яка на селі після її реалізації не залишить хоча б мінімальної кількості працюючих селян. Тут необхідно звернутися до ідей великого грецького філософа Платона. Він ще 2,4 тис. років тому в своїй праці "Держава" ставив запитання: "на чому повинне ґрунтуватися судження, щоб воно було вірним? Хіба не на досвіді, на розумі й на доказі? Або є краще мірило, ніж це?" [8, с. 405]. Платон наголошував, що "закон ставить своєю метою не благоденство однієї якої-небудь верстви населення, а благо всієї держави". Якщо

ж урядовець не має сил за допомогою доказу або мислення визначити ідею блага, заснованою не на думці (вірі й уподібненні), а на науковому розумінні сутності (пізнанні й міркуванні), то він лише "доторкнеться якимось шляхом до примари блага" [8, с. 347]. Звернемося ще раз до Платона, а швидше до його градації діалектики підґрунтя щодо прийняття управлінських рішень: незнання-думка-знання. До якого блага (мети) або його примари нас ведуть аграрні керманічі й на основі якого діалектичного методу: незнання, думки або знання? Чи можливо ставити завдання виробляти органічну продукцію, коли основна частка населення країни не споживає до норми основних продуктів харчування, а на селі переважає маса селян безробітних, і визнати це за стратегію, та на якій діалектиці вона побудована? Не можна навіть уявити, що з виробництвом органічної продукції (до речі, вона дорожча від традиційної) продовольство буде доступнішим для всіх верств населення, а всі сільські жителі матимуть роботу. Якщо терміново не перебудувати систему управління в напрямі діалектики від думки до знання, то українці мають забути сутність категорії "благо".

ВИСНОВКИ

Прийшла пора наголосити, що "реформа" — це поліпшення (в нашому випадку — життя селян). Практика (або результат) як критерій істини переконує, що в Україні на селі здійснюється не реформа. Досягнення блага всього населення України лежить в площині виявлення реальних (невигаданих або прихованих) проблем аграрного сектору економіки, їх аналізу й перетворення в заходи реформування.

Література:

1. Реформа [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/42/53408/289386.html>.
2. Баумоль Б. Секреты экономических показателей: Скрытые ключи к будущим экономическим тенденциям и инвестиционным возможностям / Б. Баумоль. — Пер. с англ. — Под ред. Г.В. Григоришин. — Днепропетровск: Балнс Бизнес букс, 2007. — 352 с.
3. Кутовой казал, как Украине выращивать 100 млн т зерна в год [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://agroportal.ua/news/rastenievodstvo/kutovoi-skazal-kak-ukraine-vyrashchivat-100-mln-t-zerna-v-god/>
4. ТОП-100 самых богатых украинцев // Кореспондент. — 2011. — № 22 (459). — 10 июня. — С. 32.
5. Сучасні технології відтворення родючості ґрунтів та підвищення продуктивності агроєко-систем (Науково-технологічне забезпечення аграрного виробництва). — К.: Аграрна наука, 2004. — 126 с.
6. Эрхард Людвиг. Благосостояние для всех [Электронный ресурс] / Людвиг Эрхард. — Режим доступа: http://royallib.com/book/erhard_lyudvig/blagosostoyanie_dlya_vseh.html
7. Эрхард Л. Полвека размышлений [Текст]: Речи и статьи / Л. Эрхард. — М.: Руссико; Ордынка, 1993. — 608 с.
8. Платон. Диалоги. Книга вторая / Платон; [пер. с древнегреч. Н.В. Самсонова, А.Н. Егунова, С.С. Аверинцева, С.Я. Шейнман-Топштейн, С.П. Кондратьева; введ. ст. к 3-4 тт., к диалогам "Филеб", "Тимей", "Критий" А.Ф. Лосева]. — М.: Эксмо, 2008. — 1360 с. — (Антология мысли).

References:

1. slovopedia (2017), "Reform", available at: <http://slovopedia.org.ua/42/53408/289386.html> (Accessed 05 March 2017).
2. Baumol', B. (2007), *Sekrety jekonomicheskikh pokazatelej: Skrytye kljuchi k budushhim jekonomicheskim tendencijam i investicionnym vozmozhnostjam* [Secrets of economic indicators: Hidden keys to future economic trends and investment opportunities], *Balans Biznes buks, Dnepropetrovsk, Ukraine*.
3. Kutovyi, T. (2017), "How Ukraine grows 100 million tons of grain a year", available at: <http://agroportal.ua/news/rastenievodstvo/kutovoi-skazal-kak-ukraine-vyrashchivat-100-mln-t-zerna-v-god/> (Accessed 05 March 2017).
4. Korespondent (2011), "Top 100 richest Ukrainians", *Korespondent*, № 22 (459), 10 ijunja, p. 32.
5. Ahrarna nauka (2004), *Suchasni tekhnolohii vidtvorennia rodiuchosti hruntiv ta pidvyschennia produktyvnosti ahroekosystem (Naukovo-tekhnolohichne zabezpechennia aharnoho vyrobnytstva)* [Modern technologies of reproduction of soil fertility and productivity of agro-ecosystems (Scientific and technological support of agrarian production)], *Ahrarna nauka, Kyiv, Ukraine*.
6. Jerhard, L. (2017), "Welfare for all", available at: http://royallib.com/book/erhard_lyudvig/blagosostoyanie_dlya_vseh.html (Accessed 05 March 2017).
7. Jerhard, L. (1993), "Half a century of reflection", [Rechi i stat'i], *Russiko Ordynka, Moscow, Russia*.
8. Platon (2008), *Dialogi. Kniga vtoraja* [Dialogues. Book Two], *Jeksmo, Moscow, Russia*.
Стаття надійшла до редакції 23.03.2017 р.